

создал заградительный участок «Завесы», в который вошли Витебский, Оршанский, Смоленский отряды, а также Рославльская и Брянская группы революционных отрядов. Эти силы сдерживали наступление германских войск в глубь Советской России. Таким было 100 лет назад рождение и боевое крещение первых частей и подразделений Красной армии во время борьбы с иностранной военной интервенцией и внутренней контрреволюцией на белорусской земле.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ленин, В. И.* Полн. собр. соч. : в 45 т. / В. И. Ленин. – М., 1973. – Т. 35.
2. *Смолянинов, М. М.* Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смолянинов. – М. : Фонд «Ист. память», 2017. – 415 с.
3. Октябрьская революция и армия. 25 октября 1917 г. – март 1918 г. : сб. докл. – М., 1973.
4. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 2144. Оп. 1. Д. 27.
5. *Бонч-Бруевич, М. Д.* Вся власть Советам : воспоминания / М. Д. Бонч-Бруевич. – М. : Воениздат, 1958.
6. РГВИА. – Ф. 2000. Оп. 1. Д. 2001.
7. *Селиванов, П. А.* На защите завоеваний Октября. Из истории борьбы большевиков Белоруссии за создание советской военной организации (октябрь 1917 – 1918 гг.) / П. А. Селиванов. – Минск : Беларусь, 1971. – 144 с.
8. Иностранная военная интервенция в Белоруссии. 1917 – 1920 гг. – Минск : Навука і тэхніка, 1990.
9. *Хохлов, А. Г.* Красная гвардия Белоруссии в борьбе за власть Советов (март 1917 – март 1918 г.) / А. Г. Хохлов. – Минск, 1965.
10. Из истории борьбы советского народа против иностранной военной интервенции и внутренней контрреволюции в 1918 г. : сб. ст. – М., 1956.

А. Г. Трубчык

БЕЛАРУСКАЯ ШКОЛА ВА ЎМОВАХ ВАЕННА-ПАЛІТЫЧНЫХ КАНФЛІКТАЎ (1914–1921): АГЛЯД ГІСТАРЫЯГРАФІІ

Вывучэнне пытанняў, звязаных з палітыкай у перыяды ваенных канфліктаў і актыўных дзяржаватворчых працэсаў, з’яўляецца найбольш складанай гістарыяграфічнай праблемай. Асабліва гэта тычыцца пераломных, лёсавызначальных перыядаў нацыянальнай гісторыі. Раней увага пры вывучэнні ваенных канфліктаў 1914–1921 гг. надавалася гісторыі баявых дзеянняў, міжнародным адносінам, пытанням эканамічнага характару; сёння ж гісторыкі імкнуцца запоўніць прабелы ў асветленні сацыяльных, нацыянальных і культурна-асветніцкіх аспектаў. Працэсы, звязаныя з развіццём беларускай

культуры і адукацыі, якія актуалізаваліся і актывізаваліся ў выніку дзейнасці структур БНР і беларускіх нацыянальна-дэмакратычных арганізацый падчас нямецкай акупацыі, працягваліся ва ўмовах польска-савецкай вайны. Нельга абмінаць той факт, што існаванне беларускіх школ ва ўмовах польскай акупацыі з'яўлялася як спадчынай перыяду нямецкай акупацыі, так і вынікам складаных польска-беларускіх адносін.

У брашуры польскага грамадска-палітычнага дзеяча С. Браноўскага «Państwo polskie a kwestja białoruska» («Польская дзяржава і беларускае пытанне»), выдадзенай у студзені 1919 г., быў прызнаны факт існавання беларускага народа, але падкрэсліваўся нізкі ўзровень яго культурнага развіцця, адсутнасць пачуцця нацыянальнай годнасці, патрыятызму. Намагаючыся абгрунтаваць інкарпарацыйную палітыку Польшчы, аўтар паведамляў, што беларусы не мелі ўласнай літаратуры і не здолелі арганізаваць народную адукацыю. Узнікненне значнай колькасці беларускіх школ у час Першай сусветнай вайны С. Браноўскі звязваў выключна з праявай ініцыятывы з боку немцаў, а існаванне нацыянальнай інтэлігенцыі ўвогуле адмаўляў. С. Браноўскі зрабіў наступную выснову: нават калі такі народ і здолее ўтварыць уласную дзяржаўнасць, яна вельмі хутка будзе зломлена больш магутным суседам (тут маецца на ўвазе Расійская дзяржава. – А. Т.). Аўтар імкнуўся даказаць, што беларускі народ «здоровым інстынктам» больш схіляецца да польскасці, чым да развіцця ўласнай нацыі. Па падліках С. Браноўскага, у Мінску і Мінскай губерні з пачаткам польска-савецкай вайны па ініцыятыве і за кошт мясцовага насельніцтва было ўтворана 515 польскіх пачатковых школ, у якіх навучалася 20 000 дзяцей (!) [1, с. 3].

Пасля адступлення польскіх войскаў з Мінска ў ліпені 1920 г. у Вільні была выдадзена брашура А. Луцкевіча на польскай, рускай і беларускай мовах «Польская акупацыя Беларусі». Ацэньваючы дзейнасць польскай улады на тэрыторыі Беларусі, аўтар ужывае тэрмін «гвалтоўная паланізацыя». Ён падкрэслівае, што, акрамя эканамічнага ўціску, здэкаў над мясцовым насельніцтвам, арыштаў беларускіх грамадскіх дзеячаў, палякі «пачалі непрымірымую барацьбу з тым, што становіць аснову развіцця народу і яго дабрабыту – з беларускай прасветай». А. Луцкевіч зрабіў выснову аб тым, што ў час польска-савецкай вайны беларуская школьная справа прыйшла ў заняпад. Згодна з падлікамі аўтара, з 153 беларускіх школ, якія існавалі ў Віленскай акрузе ў час нямецкай акупацыі, да канца 1919 г. засталася толькі 17 легальных і каля 40 неафіцыйных школ [2, с. 8].

Згодна з загадам прэм'ер-міністра У. Сікорскага была падрыхтавана навуковая праца «Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich» – «Нацыянальная справа на ўсходніх крэсах» (К. Srokowski, 1924). Галоўная мэта аўтара – вызначыць этнаканфесійныя асаблівасці краю і ахарактарызаваць узровень яго эканамічнага і культурнага развіцця. Не адмаўлялася, што на гэтых землях яшчэ да пачатку польскага наступлення мела месца беларуская адукацыя, арганізаваная пры падтрымцы нямецкіх

акупацыйных улад. Аўтар зрабіў выснову аб тым, што ў заняпадзе беларускай асветы ў час польска-савецкай вайны вінаватае не мясцовае насельніцтва з яго слабай нацыянальнай інтэлігенцыяй, а перш за ўсё непаслядоўнасць палітыкі кіраўніцтва Генеральнага камісарыята ГУУЗ [3, s. 12, 17]. Так, у пачатку польскага наступлення на беларускія землі ваенныя ўлады знішчылі амаль усе беларускія школы, якіх толькі на Гродзеншчыне налічвалася 153. Пасля таго, як усе беларускія школы былі зачыненыя, кіраўніцтва ГУУЗ пачало падрыхтоўку беларускіх настаўнікаў. На педагагічных курсах у Вільні і Слуцку навучалася паўтары тысячы беларускіх настаўнікаў, якія так і не былі прызначаны на пасады. Застаўшыся без працы, яны пачалі займацца беларускай або камуністычнай прапагандай. Такім чынам, польская ўлада сама падрыхтавала сабе ворагаў. На думку аўтара, дазвол бескантрольнай дзейнасці мясцовай адміністрацыі ГУУЗ быў галоўнай памылкай польскай палітыкі.

У 1928 г. выйшла адна з найбольш значных прац, якую можна залічыць як да польскай гістарыяграфіі міжваеннага перыяду, так і да крыніц вывучэння польскай палітыкі на акупаваных землях, – «Кароткі нарыс беларускага пытання», падрыхтаваны ў II адзеле Генеральнага штаба польскага войска (аўтар невядомы) і прызначаны «толькі для службовага карыстання». З «Кароткага нарыса...» вынікае, што найменш спланаванай была палітыка польскай улады ў адукацыйнай сферы, асабліва ў адносінах да беларускіх школ на Міншчыне. У школах Мінска польская ўлада тры разы спрабавала змяніць мову выкладання. Аўтар не спыняецца на прычынах такога хістання, а толькі канстатуе, што «польская ўлада намагалася развіваць адукацыю» [4, с. 84–85]. З адсутнасці аргументаваных прыкладаў вынікае, што гэтыя «намаганні» зводзіліся да кароткачасовай ляльнасці да беларускіх школ. Польская ўлада разлічвала з дапамогай беларускіх школ ліквідаваць рускую адукацыю (прасавецкі ўплыў), таму дазволіла беларускім дзеячам разгарнуць культурна-асветную дзейнасць. Развіццё беларускіх школ у Мінску пачалося вельмі хуткімі тэмпамі. Каб спыніць рост колькасці беларускіх школ, прыйшлося зноў дазволіць выкладанне на рускай мове.

З пачатку 1930-х гг. у сувязі з уздымам нацыянальна-вызваленчага руху, выкліканага глыбокім эканамічным крызісам, у польскую гістарыяграфію зноў вярнуліся антыбеларускія тэндэнцыі. З’явіліся працы, якія замацоўвалі погляд на беларускі народ, як на адсталы ў нацыянальным развіцці і няздольны да самастойнай дзяржаватворчасці.

Сярод гістарычных прац дадзенага накірунку – манаграфія С. Ельскага «Беларуская справа». Асобны раздзел аўтар прысвяціў вывучэнню стану беларускага школьніцтва ў Польскай дзяржаве. Аўтар палемізаваў з «асобнымі беларускімі дзеячамі», якія сцвярджалі, што польская ўлада знішчыла беларускую адукацыю. На думку С. Ельскага, у час польска-савецкай вайны лёс занятых зямель заставаўся нявызначаным, таму адукацыйная палітыка праводзілася «згодна з тагачаснымі ўмовамі». Аўтар

лічыў, што сапраўдныя беларускія школы маглі стварыць толькі польская ўлада, паколькі пры немцах школы толькі называліся беларускімі, выкладанне ж ажыццяўлялася на рускай мове. У часы Расійскай імперыі ўвогуле беларускіх школ не існавала. Падчас польскай улады яны не знайшлі дастатковай падтрымкі сярод беларускага насельніцтва, якое больш схілялася да польскіх школ. Разам з тым даследчык прыводзіў наступную статыстыку з невядомай крыніцы: пры фінансавай падтрымцы польскага кіраўніцтва да ліпеня 1920 г. было ўтворана 200 беларускіх школ, у якіх навучалася 12 000 вучняў [5, с. 78]. Наўмыснае замоўчванне інфармацыі аб дзейнасці беларускіх арганізацый схіляла да высновы, што польскае кіраўніцтва намагалася адчыняць беларускія школы нават насуперак волі несвядомага мясцовага насельніцтва.

У 1960 г. у беларускім эмігранцкім штотыднёвіку «Бацькаўшчына» (выдаваўся ў Мюнхене з 1947 г.) быў надрукаваны артыкул «Дабальшавіцкія пачаткі беларускага школьніцтва». Ананімны аўтар крытыкаваў працу тагачаснага міністра асветы БССР І. Льюшына «Народная асвета ў Беларускай ССР» аб тым, што на захопленых немцамі, а потым палякамі беларускіх землях «работа школы спынілася» [6, с. 73]. Беларуская школьная справа, як адзначалася ў артыкуле, пачалася не з моманту ўсталявання савецкай улады на Беларусі, а значна раней – у час нямецкай акупацыі. Але беларускія савецкія даследчыкі замоўчваюць гэты факт, таму што дзеючая ўлада звязвае яго са здрадніцтвам беларускіх нацыяналістаў. Аўтар лічыў, што «беларускае культурнае і нацыянальнае адраджэнне прабівалася на паверхню жыцця праз усе нягоды і пад кожнай акупацыяй» [7, с. 3]. Аднак падобныя думкі доўгі час заставаліся невядомымі савецкаму грамадству і замоўчваліся ў навуковым асяроддзі.

У 1990 г. выйшла калектыўная праца беларускіх навукоўцаў Інстытута гісторыі АН БССР (І. М. Ігнаценка, І. П. Ламака і інш.) «Иностранная военная интервенция в Белоруссии. 1917–1920». Даследаванне несла на сабе савецкі ідэалагічны адбітак, але разам з тым з’яўлялася якасна новай, грунтоўнай працай. Упершыню ў навуковы ўжытак была ўведзена значная колькасць архіўных дакументаў, у тым ліку польскіх, матэрыялы перыядычнага друку 1919–1920 гг., якія выдаваліся беларускімі нацыянальнымі дзеячамі і арганізацыямі, а таксама асобныя працы польскіх даследчыкаў.

Пытанні асветы і школьніцтва на занятых польскімі войскамі беларускіх тэрыторыях разглядаліся ў дадзенай працы перш за ўсё ў якасці ілюстрацыі тэзы аб «гвалтоўнай паланізацыі» краю. Кожны з прыведзеных у даследаванні фактаў аб закрыцці школ, гімназій, рэпрэсіях супраць настаўнікаў і інш. падмацоўваўся сведчаннем пэўных крыніц. Пры гэтым стан школьнай справы быў прадстаўлены аднабакова. У характарыстыцы палітыкі польскай улады, адлюстраванай у даследаванні, назіраюцца пэўныя супярэчнасці. Гісторыкі па-ранейшаму сцвярджалі, што намаганні беларускіх нацыянальных дзеячаў і арганізацый у развіцці народнай адукацыі на

акупаваных землях не мелі вынікаў. Аднак у тэксце можна знайсці сведчанні аб тым, што польская ўлада часткова фінансавала беларускія школы [8, с. 106, 266, 229]. У цэлым з'яўленне гэтай працы значна паўплывала на ступень даследавання пытанняў савецка-польскай вайны і стала пэўным крокам наперад у развіцці айчыннай гістарыяграфіі.

Польскія гісторыкі, якія мелі шырокія магчымасці для вывучэння архіўных дакументаў, працягвалі падтрымліваць погляды сваіх папярэднікаў, згодна з якімі ў заняпадзе беларускай культуры і адукацыі абвінавачваўся беларускі народ, не здольны да нацыянальна-культурнага развіцця, і яго эліта, нешматлікая і палітычна слабая беларуская інтэлігенцыя.

У 2010 г. выйшла ў свет манаграфія У. Ляхоўскага, які, разглядаючы развіццё школьнай адукацыі ў перыяд Першай сусветнай вайны, паказаў вынікі нямецкай адукацыйнай палітыкі на беларускіх землях і становішча, у якім знаходзілася школьніцтва напярэдадні польскага наступлення. Трэба адзначыць зроблены аўтарам грунтоўны аналіз культурна-асветніцкай дзейнасці беларускіх грамадска-палітычных арганізацый і асобных дзеячаў ва ўмовах нямецкай акупацыі. На думку У. Ляхоўскага, развіццё беларускіх школ адбывалася дзякуючы ініцыятыве беларускай інтэлігенцыі. Першыя беларускія школы арганізаваліся беларускімі дзеячамі без палітычнай і фінансавай падтрымкі нямецкай акупацыйнай улады. Пры гэтым кіруючыя колы не перашкаджалі беларускай школьнай справе, таму што гэта не супярэчыла іх геапалітычным інтарэсам у краі. Пазней акупацыйная ўлада згадзілася на стварэнне масавых беларускамоўных казённых школ у якасці «заслоны» для спынення польскага нацыяналізму на беларускіх землях [9, с. 129]. У. Ляхоўскі звярнуў увагу на складанае пытанне аб колькасці беларускіх школ падчас нямецкай акупацыі. Ён зрабіў выснову аб тым, што пры фінансавай падтрымцы кайзераўскай улады з кастрычніка 1916 г. па красавік 1918 г. колькасць казённых школ на акупаванай заходнебеларускай тэрыторыі ўзрасла з 3 да 89. Пры гэтым аўтар крытычна прааналізаваў навуковыя працы, у якіх, на яго думку, падаецца звышшаная колькасць беларускіх школ. У большасці з гэтых прац выкарыстоўвалася інфармацыя з мемарандумаў беларускіх нацыянальных арганізацый, якія накіроўваліся ў адрас урадаў краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі, а таксама розных міжнародных арганізацый. У. Ляхоўскі сцвярджае, што «звышшаная колькасць беларускіх школ у час кайзераўскай акупацыі выкарыстоўвалася дзеячамі беларускага руху як фактар ціску на польскія органы акупацыйнай улады, каб дабіцца ад апошніх прызнання права на існаванне беларускамоўнай асветы на заходнебеларускіх землях».

У 2003 г. выйшла грунтоўная манаграфія, прысвечаная дзейнасці ГУУЗ, у якой Я. Героўска-Калаўр паказала асаблівасці практычнага ажыццяўлення палітыкі польскай улады на занятай у час польска-савецкай вайны тэрыторыі, адлюстравала арганізацыйную структуру і асноўныя этапы дзейнасці польскай адміністрацыі. Асобны раздзел прысвечаны праблемам

школьнай адукацыі на беларускіх землях. У ім аўтар прааналізавала адукацыйную палітыку польскай улады, зрабіўшы акцэнт на адносінах да беларускай адукацыі. Навуковая пазіцыя даследчыцы грунтуецца на тым, што адукацыйная палітыка польскіх улад на занятай тэрыторыі Беларусі канцэптuallyна зыходзіла з федэралісцкай канцэпцыі Ю. Пілсудскага. Галоўнай мэтай польскай адміністрацыі ў галіне адукацыі аб'яўлялася імкненне да арганізацыі школ згодна з інтарэсамі насельніцтва розных нацыянальнасцей. Я. Героўска-Калаўр падкрэслівала, што на практыцы палякі не забаранялі нацыянальныя школы, але і не настойвалі на іх адкрыцці. Беларускае насельніцтва цягнулася да рускіх і польскіх школ і не было зацікаўлена ў адукацыі на беларускай мове ў той ступені, як гэта падавала беларуская эліта. Даследчыца выказала думку аб тым, што менавіта дзейнасць беларускіх нацыянальных прадстаўнікоў па адкрыцці беларускіх школ парушала дэмакратычныя прынцыпы, вызначаныя ў Віленскай адозве кіраўніка Польскай дзяржавы. Развіццё беларускіх школ замаруджвалі не столькі мясцовыя польскія чыноўнікі, колькі беларускія дзеячы, для якіх «пытанне аб беларускіх школах фактычна было пытаннем аб грашовых сродках» [10, s. 213, 220].

Найбольш значнай сярод сучасных напрацовак з'яўляецца манаграфія польскай даследчыцы Дароты Міхалюк «Беларуская Народная Рэспубліка 1918–1920: ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці». У 2015 г. праца была перакладзена на беларускую мову. Аўтар дэтальна прааналізавала прычыны расколу беларускага нацыянальнага руху, вызначыла пазіцыі розных яго плыняў. З даследавання вынікае, што польская ўлада не падтрымлівала незалежніцкія памкненні беларусаў, а іх надзеі на ўтварэнне дзяржавы выкарыстоўвалі ва ўласных мэтах. Аднак палякі не хацелі, каб беларускія палітыкі шукалі падтрымкі ў Савецкай Расіі, да таго ж не было вырашана пытанне польскай усходняй мяжы. Даследчыца лічыць, што праблема беларуска-польскіх адносін заключалася ва ўзаемным недаверы і няшчырасці дыскусій. Гэта выразна праявілася ў лаяльнасці да беларускай мовы і адукацыі на Міншчыне. Разам з тым на Віленшчыне і Гродзеншчыне са 150 беларускіх школ, якія дзейнічалі падчас нямецкай акупацыі, засталася толькі 20. Польская ўлада зачыніла гімназіі ў Будславе, Гродне, а ў Слуцку і Вільні абмежавала іх дзейнасць [11, с. 425]. Падагульняючы свае высновы, Д. Міхалюк сцвярджае, што, калі б у беларускім нацыянальным руху не адбылося расколу, ён меў бы большую сілу і магчымасць дасягнуць сваіх мэт, калі і не ў справе дзяржаўнай незалежнасці, то абавязкова ў сферы асветы.

Такім чынам, аналіз гістарыяграфіі сведчыць аб тым, што акупацыйныя ўлады выкарыстоўвалі беларускую школу ў якасці культурна-ідэалагічнага інструмента барацьбы супраць расійскага (большавісцкага) уплыву, а таксама каб адцягнуць увагу беларускіх лідараў ад дзяржаватворчых працэсаў. У час нямецкай акупацыі на тэрыторыі Беларусі актуалізаваліся нацыянальныя

і дзяржаватворчыя пытанні. Дзякуючы актыўнасці беларускіх нацыянальных арганізацый, з дазволу кайзераўскай улады працавала больш за 300 беларускіх школ. Пры дапамозе беларускай адукацыі акупацыйная ўлада вяла барацьбу з польскім уплывам. Вельмі падобная сітуацыя паўтарылася ў час польскай акупацыі. Пры дапамозе ўступак у сферы адукацыі польская ўлада імкнулася абыйсці пытанні аб беларускай дзяржаўнасці. Колькасць беларускіх школ павялічвалася за кошт рэарганізацыі рускіх школ. Можна сцвярджаць, што падтрымка беларускіх школ з боку польскай улады была зроблена для таго, каб пазбавіць мясцовае насельніцтва рускага (бальшавіцкага) уплыву. Галоўнае адрозненне заключалася ў адносінах акупацыйнай улады да беларускіх школ. Для польскай улады было прынцыпова важна, каб у беларускіх школах былі настаўнікі, якія б выкладалі на беларускай мове, а таксама былі бы беларускамоўныя прадметы, падручнікі і г.д. У час нямецкай акупацыі ў большасці беларускіх школ прадметы выкладаліся на рускай альбо выкарыстоўваліся беларуская і руская мовы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Bronowski, S.* Państwo polskie a kwestja białoruska / S. Bronowski. – Warszawa : Tow. Obrony Kresów, 1919. – 19 s.
2. *Луцкевіч, А. І.* Польская акупацыя ў Беларусі / А. І. Луцкевіч. – Мінск : Палымя, 1992. – 19 с.
3. *Srokowski, K.* Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich / K. Srokowski. – Kraków : Gebethner i Wolff, 1924. – 56 s.
4. Кароткі нарыс беларускага пытання. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 396 с.
5. *Elski, S.* Sprawa białoruska / S. Elski. – Warszawa, 1931. – 105 s.
6. *Льюшын, І. М.* Народная асвета ў Беларускай ССР / І. Льюшын, С. Умрэйка. – Мінск : Дзяржвучпедвыд М-ва асветы БССР, 1957. – 358 с.
7. Дабальшавіцкія пачаткі беларускага школьніцтва // Бацькаўшчына. – 1960. – 25 снеж. – С. 3.
8. Иностранная интервенция в Белоруссии, 1917–1920 / И. М. Игнатенко [и др.] ; отв. ред. И. И. Минц. – Минск : Навука і тэхніка, 1990. – 242 с.
9. *Ляхоўскі, У.* Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі (1915–1918 г.) / У. Ляхоўскі. – Вільня : Ін-т беларусістыкі, 2010. – 340 с.
10. *Gierowska-Kallaury, J.* Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lut. – 9 wrześ. 1920) / J. Gierowska-Kallaury. – Warszawa : Neriton, Inst. Historii PAN, 2003. – 447 s.
11. *Міхалюк, Д.* Беларуская Народная Рэспубліка 1918–1920 : ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці / Д. Міхалюк ; навук. рэд. С. Рудовіч ; пер. з пол. мовы А. Пілецкі. – Смаленск : Інбелкульт, 2015. – 496 с.